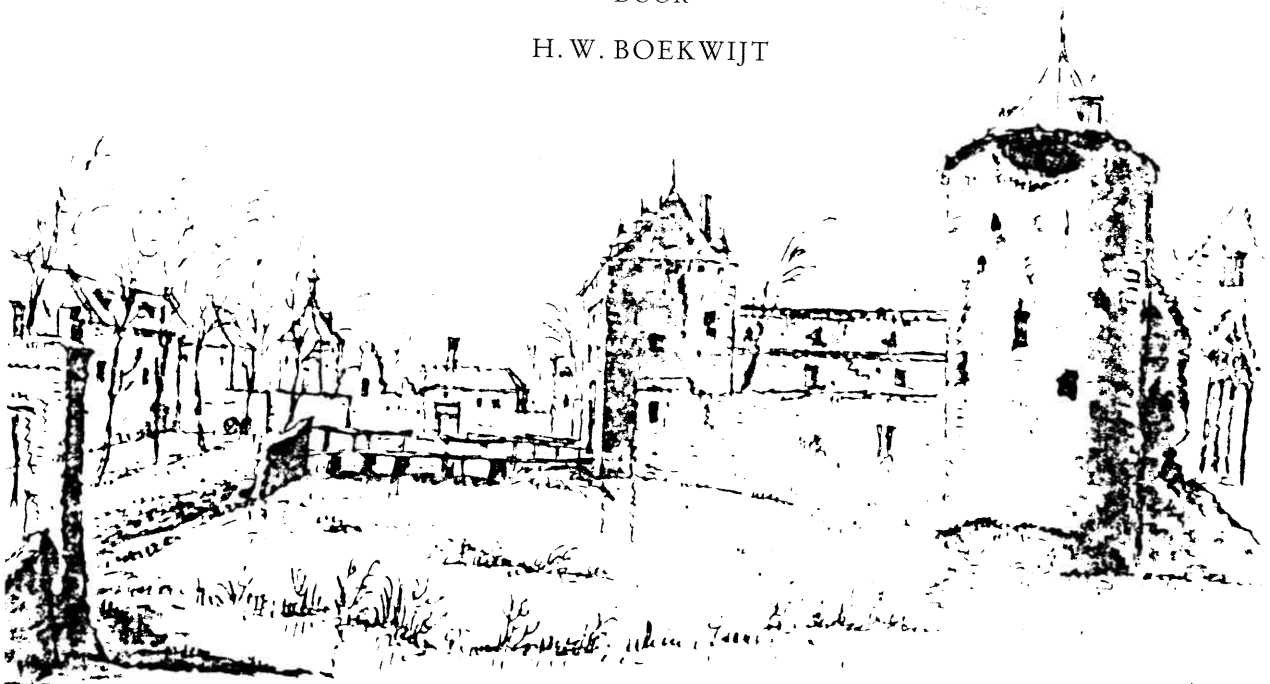

16de-eeuwse tymmeringen op het Huis te Grave

DOOR

H. W. BOEKWIJT

Het Kasteel vande Stad graave in het Land van Cuyk

Afb. 1

Gezicht op het kasteel (naar Valentijn Klotz?), gezien vanuit het noorden, rond 1675. Pentekening in o.i. inkt. Aan linkerzijde de gebouwen in het voorhof.

Provinciaal Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, Tilburg, G67 72.1.15.

De bouwgeschiedenis van het in de 17de eeuw afgebroken kasteel te Grave kan voor een deel worden gereconstrueerd aan de hand van geschreven en getekende bronnen uit de eerste helft van de 16de eeuw. Zoals in een eerdere bijdrage in *Castellogica* werd uiteengezet¹, kwamen met name in de periode 1515-1541 een groot aantal vernieuwingen en uitbreidingen van het kasteel tot stand, waarvan de bouwrekeningen bij de rekenkamer van het hof te Brussel werden ingediend. Dit als gevolg van het feit dat keizer Karel V als eigenaar van het slot financieel participeerde in de werkzaamheden. Een plattegrond van het kasteel, gedateerd 1541, hoogstwaarschijnlijk vervaardigd door Alexander Pasqualini, geeft de situatie weer aan het einde van deze bouwcampagne.

Floris van Egmond, graaf van Buren, sinds 1517 pandheer van Grave en het land van Cuyk, was de initiator van deze grootscheepse verbouwingen. Diens kleindochter, Anna van Buren, zou door haar huwelijk in 1551 met Willem van Oranje het pandschap van het land van Cuyk in Nassausche handen hebben gebracht, ware het niet dat het al in 1550 op bevel van Karel V was ingelijfd bij het hertogdom Brabant. In 1559 werd het land van

Cuyk echter alsnog door Philips II in leen uitgegeven aan Willem van Oranje.

Deze ontwikkelingen hebben er vermoedelijk toe geleid dat in de archieven van de Nassausche Domeinraad enkele stukken bewaard zijn gebleven uit de jaren 1544-1545 die een aanvulling vormen op de eerder vermelde verbouwingen uit de eerste helft van de 16de eeuw.²

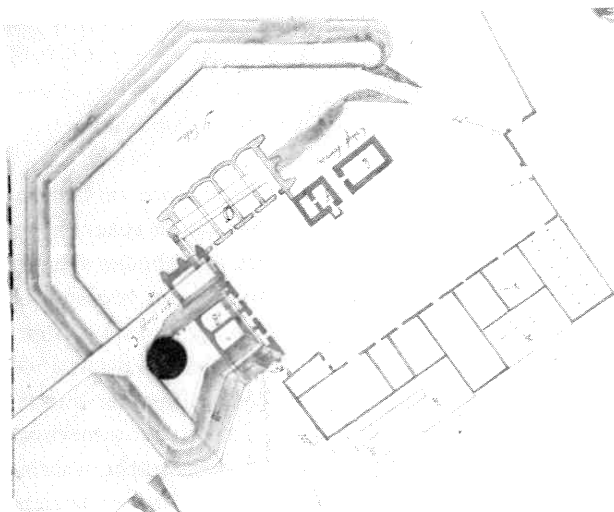
De archiefstukken omvatten een verslag van de Graafse rentmeester van zijn bezoek in 1545 aan de rekenkamer in Brussel, waarbij de rekening werd aangeboden van een gebouwde brug op het kasteel, alsmede een voorstel tot het vernieuwen van de grote zaal en het herbouwen van een deel van de gebouwen in het voorhof. In maart 1544 ladden twee 'werckmeesters' uit Brussel (meester-)metseelaar Peter van Wyenhoven en (meester-)timmerman Wouter de Cock een bezoek aan Grave gebracht, waarbij zij de nieuw aangelegde vestingwerken hadden bezichtigd en ook 'zekere ordenincen ende patroennen gemact, daernaen men de vuurs. zael ende stallinge tymmeren solde'.³ Naast de door de rentmeester opgestelde globale omschrijving van het uit te voeren werk en opgave van de te maken kosten zijn als bijlage toegevoegd een tweetal

bestekken van Wouter de Cock voor de te verrichten timmerwerkzaamheden. Een bijzonderheid daarbij is een door de Cock vervaardigde tekening van de nieuwe kapconstructie op de grote zaal. De bestekken en tekening vormen aldus in zijn algemeenheid een welkome bron van gegevens over het bouwvak in deze periode. De transcripties van beide bestekken zijn aan het slot van deze bijdrage opgenomen.

De werkzaamheden aan de stallen in het voorhof

De bebouwing in het voorhof is het enige nog bewaard gebleven restant van het Graafse kasteel en is momenteel in gebruik als gevangenis, na eerdere bestemmingen als psychiatrische inrichting (vanaf 1898) en militair arsenaal (vanaf 1675). Daarvoor waren de gebouwen in gebruik als stallen en magazijnen van het kasteel.

Deze bebouwing had sinds de eerste helft van de 16de eeuw een 'F'-vormige plattegrond en was samengesteld uit twee korte vleugels: een paardestal ('Marstal') en een wagenhuis, haaks gesitueerd ten opzichte van de magazijnen, het 'groete lange huys'. De beide laatstgenoemde gebouwen waren al in 1534 in steen herbouwd.⁴ Uit de gegevens van de Brusselse rekenkamer blijkt dat het nieuwe 'groete lange huys', bestaande uit opslagplaatsen voor turf e.d., een timmerhuis, hondenhuis, slachthuis en een stalling de afmetingen had van 180 x 33 voet, hetgeen maar voor een deel overeenkomt met de maten van de lange vleugel van de huidige gevangenis. Tot dusver was niet exact bekend welk gedeelte van dit gebouw uit 1534 stamde. Men kan, afgaande op momenteel in situ zichtbare muurdelen de conclusie trekken dat grote delen van de westelijke zijmuur min of meer uit dezelfde tijd (waar-

Afb. 2
Tekening van het voormalige kasteelterrein in 1696 door Johan v. Woestinghoven. De 16de-eeuwse bebouwing in het voorhof (rechtsonder op de tekening) was in 1675 herbestemd tot militair arsenaal, het kasteel gesloopt kort voor 1694.
Algemeen Rijksarchief (A.R.A.), 's-Gravenhage, VTH 3167.

schijnlijk de 16de eeuw) zullen dateren, afgaande op het baksteenwerk en de restanten van mergelstenen spek-lagen. Uitgaande van het bestek uit 1544, waarin de omvang van de nieuwbouw wordt opgegeven (80 x 30 voet), blijken deze maten tezamen met die van het 'lange huys' uit 1534 exact te kloppen met de huidige afmetingen van de lange vleugel van het gebouw.

De lokatie van de in 1544 geplande nieuwbouw kan worden afgeleid uit de plattegrond uit 1541. Daarop wordt een deel van het gebouw niet ingekleurd aangegeven. Uit het verslag van de Graafse rentmeester in 1545 blijkt waarom:

*'... soe heb ick Peter van Wyenhoeven ende Wouter de Cock gevisentiert opt huys ten grave op het voerhoff op die plaitze, het dewelck al inne gevallen is, dewelcke zeer notableken is van gronts nyenwe op te makeme nae inhout der plaitzen ...'*⁵

Het betreffende gedeelte, tussen de marstal en het lange huis, was blijkbaar in 1544 (en 1541) al ingestort.

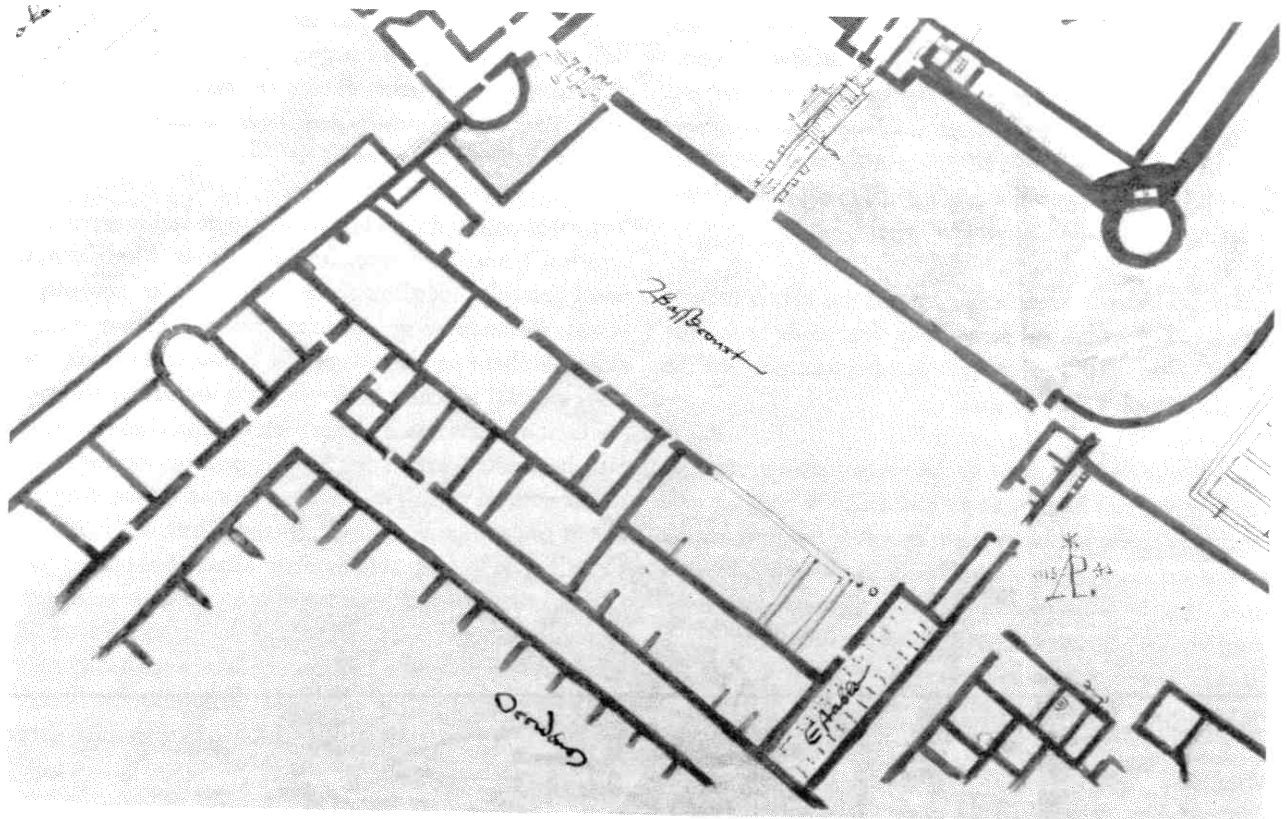
Uit de gegevens van 1544-1545 blijkt dat men voor de herbouw uitging van een gedeeltelijk open constructie:

*'... vanden nyenwer officien (= grote lange huis) af tot aenden ouden stall (= marstal) boven, maer onden salt omtrent off by nae XX (= 20) voeten daer aff staen, sonder de fondamenten, ende verwachtende met twee pilaren ende een half mit een capiteel aen den hoeck vanden onden stallen ...'*⁶

Verdere gegevens over het opgaande werk zijn niet uit de archiefgegevens te halen, aangezien het bestek van het metselwerk ontbreekt. Wellicht zal een toekomstig bouwhistorisch onderzoek ter plekke hierover nog nadere informatie kunnen bieden.

De kapconstructie zou worden samengesteld uit een tweetal gestapelde schaargebinten en topdriehoek met flieringen én gordingen, welke kenmerkend zijn voor zuidoostelijk Nederland.⁷ Opmerkelijk is hierbij dat de invloed vanuit het zuiden (timmerman Wouter de Cock was immers aan het hof in Brussel verbonden) duidelijk wordt gemaakt in de constructie en ook in de gebezigde terminologie: er is in de bestekken sprake van 'rybommen' in plaats van 'flieringen', een term die bekend is uit het Belgische gebied.⁸ Voor de reconstructie van de in het bestek omschreven kapconstructie wordt verwezen naar afbeelding '6' en '7' en de hieronder weergegeven transcriptie van het bestek.

De timmerwerkzaamheden werden op 11 maart 1544 begroot op 650 karolus gulden, het metselwerk '... luttel myn of meer, overmitz het schalien dack ...' op 945 karolus gulden.⁹

Afb. 3

Détail van de plattegrond van het Graafse kasteel uit 1541, waarschijnlijk vervaardigd door Alexander Pasqualini. De bebouwing in het voorhof (bassecourt), links naast de paardestal (etables) is gedeeltelijk niet ingekleurd. Het te herbouwen gedeelte bevond zich op deze plaats. De in 1544-45 genoemde pilaren naast de stal staan in de plattegrond aangegeven.

Rijksarchief in Noord Brabant, 's-Hertogenbosch, stamnr. 2463.

De werkzaamheden aan de grote zaal

De grote zaal op het kasteel was gesitueerd aan de zuidwestzijde van de kasteelkapel. Uit de rekeningen van de Brusselse rekenkamer uit de periode 1515-1541 kan worden opgemaakt dat dit rechthoekige bouwdeel al tweemaal was vernieuwd¹⁰: in 1524 werd de zaal voorzien van een nieuwe schouw, opgebouwd uit kleine ijsselstenen en twee 'pilaren, staende benede onder de schouwe'. Een meer ingrijpende verbouwing vond plaats tussen 1525 en 1536. De grote zaal '*... soe wael van daickwerck als van steenen end houtwerck geheel vergaen end vervallen is soe datmen nyet wael druagen vuer reegen end vuer koude*'.¹¹ De ruimte werd voorzien van een nieuwe balklaag, bestaande uit een achttal eiken (moer-)balken uit Westfalen van 40 voet lengte met sleutelstukken, gesneden uit eikehouten balken ('sumen') afkomstig uit het Maasgebied. De nieuwe balken werden opgelegd in de bestaande muren, die hiertoe werden uitgehakt en aangemetseld. Afgezien van een post voor het zagen van deelhout worden geen verdere bouwwerkzaamheden vermeld, zoals het aanbrengen van ribben (kinderbalken) of herstel van de kap.

Deze herstellingen waren dan ook waarschijnlijk niet erg duurzaam van aard, afgaande op de bevindingen uit 1544, als metselaar Peter van Wyenhoeven en timmer-

man Wouter de Cock op het kasteel ontboden werden voor het opstellen van een plan en het maken van een begroting voor het grotendeels herbouwen van de zaal. De kosten van het metselwerk en schaliëndak werden begroot op 1475 karolus gulden. De werkzaamheden zouden bestaan uit het geheel opnieuw opmetselen van de zaal die 'in schandelicken ende qualicken staet' verkeerde, tevens het verhogen van het gebouw met een etage en het aanbrengen van een nieuwe kapconstructie van hetzelfde type als dat van de nieuwbouw in het voorhof, in dit geval echter bestaande uit een drietal gestapelde gebinten en topdriehoek. Voor een deel zouden de bestaande, circa tien jaar oude moerbalken worden hergebruikt. Inclusief deze hergebruikte materialen werden de timmerwerken begroot op 900 karolus gulden.

Het is de vraag in hoeverre de bovengenoemde plannen uit 1544-1545 als zodanig zijn uitgevoerd op het Graafse kasteel. In tegenstelling tot de zekerheid die men kan ontlenen aan de rekeningen van de Brusselse rekenkamer uit 1515-1541, die immers een afrekening betreffen van uitgevoerde werkzaamheden, betreft het hier plannen die in eerste instantie door de rekenkamer niet werden geaccepteerd bij gebrek aan toestemming van de keizer c.q. de koningin. De afrekening van de reeds gebouwde brug op het kasteel en de nieuwbouwplannen lijken enigszins als mosterd na de maaltijd te zijn ingediend:

'Item als die Rekeninghe vanden nyen wall op den huys Graeff gesloten ende gedaen was, so hen ick oick in de rekenkamer tot Bruessel gepresenteert de rekeninghe van die nie brugge opt huys te Graeff gemact in den jare van xliiii (44) waerop die heeren van de rekenkamer min seeden dat sie die Rekeninghe niet en mochten aenfangen buyten contzent ende schriftlick bevele van de Coninginne . . .'.¹²

Het bedrag van deze gemaakte kosten was echter relatief gering (300 karolus gulden), zodat deze in de toekomst alsnog voldaan zouden kunnen worden tezamen met die van de herbouw van de zaal:

' . . . seden oick mede want de rekeninghe vanden voirscreven bruggen van kleyner importantien were ende tot drie hondert (karolus niet uitbrengen en mach, bedoicht heuren goet wesen dat myne gnedige heer dairmit vertueffden ter tyt soe dat die groete zaele opt slott te Graven weer op getymmert, welcke zalen getymmert moet wesen, alsdan solde men die brugge mit rekenen dan weert een on moeten soe voir de Coninginne dar conzentieren . . .'.¹³

Maar ook voor het noodzakelijke vernieuwen van de grote zaal en de stallingen had de Graafse rentmeester min of meer nul op het request gekregen:

'Item is oick in de rekenkamer gepresenteert ende gesproicken van de werckmeesters van Bruessel, de welcken te Graeff gewest ende gevisitert den nyewen wall, dair beneven die alde zaelen ende vervallen stallinge op den voirhoff te Graeff, waerop de werckmeesters hoir visie hebben gedaen, zekere ordenancye ende patroennen gemact, daernaen de vurs. zael ende stallinge tymmeren solde wairop die heeren vanden rekenkamer seeden, sie wisten waell dat groitlicken van noiden ware, de voirs. zaele met die stallinge op te tymmeren Mar mit die patroennen ende visitatyn vanden werckmeesters moest myn g. here eerst aen die Coninginne doen vervolgen om te verkrygen voirder bevele contzent ende ordenancy mit oick waer men die pennynge nemen sall om de vurs. tymmeringe te vollbrengen, waeraff die heeren vanden rekenkamer geene kennisse moigen nemen off buiten bevele van die Coninginne contzent geven dan alles geenen die Coningines ordennieren ende hueren contzenteren sall . . .'.¹⁴

Bovenstaande citaten laten weinig twijfel over het mislukken van de poging om de werkzaamheden, althans in 1545 gefiatteerd (en gefinancierd) te krijgen. In hoeverre en wanneer dit alsnog in een later stadium is gebeurd is voornamelijk onbekend, al lijkt alleen al het feit dat de werkmeesters van het Brusselse hof hun plannen voor de werkzaamheden op het Graafse kasteel hadden opgesteld te wijzen op een welwillende houding van Brussel om deze ten uitvoer te brengen, hetgeen nader wordt bevestigd in het relaas van de rentmeester:

' . . . willen sie mynen gnedigen heeren behulpelich wesen ende allen wylligen dienst bewysen, want sie wail weten ende by den werckmeesters gnoechsam bericht syn dat deze vurs. tymmeringe vander saell ende stallinge getymmert ende versien moet worden . . .'.¹⁵

Voor wat betreft de hernieuwing van de stallingen in het voorhof lijken de werkzaamheden, zoals hierboven al werd gesteld, inderdaad in de 16de eeuw te zijn uitgevoerd, afgaande op de momenteel nog zichtbare onderdelen van het opgaande werk. De bouwgeschiedenis van de grote zaal is echter alleen nog via archiefgegevens of wellicht archeologisch onderzoek te achterhalen, aangezien het kasteel kort voor 1694 is gesloopt en begraven onder nieuwe vestingwerken van de stad Grave. Afgaande op een tekening door Valentijn Klotz uit 1675 (zie *Castellogica II*, blz. 144), waarop aan de linkerzijde van de kasteelkapel een klein stukje van de zaal is weergegeven, lijkt het gebouw toentertijd slechts te hebben bestaan uit één laag met kap, met andere woorden zonder extra verdieping. Het op deze afbeelding getekende kruisvenster met fronton-afdekking lijkt te kunnen dateren uit de 16de eeuw.

Noten

- 1 H.W. Boekwijt, Het kasteel van Grave in de 16e en 17e eeuw. *Castellogica II*, Doorn 1990, 140-147.
- 2 A.R.A., Nassausche domeinraad, Drossaers, tweede deel, inv.nr. 687.
- 3 Ibidem.
- 4 *Castellogica II*, 140, 143. A.R.A. Brussel, rekenkamer, 26433.
- 5 A.R.A., Nassausche domeinraad, Drossaers, tweede deel, inv.nr. 687.
- 6 Ibidem.
- 7 H. Janse, Houten kappen in Nederland 1000-1940, Delft/Zeist 1989, 128.
- 8 De term 'rijboom' is bekend uit de kerk van Hakendover (B) in 1454. Bron: E.J. Haslinghuis, *Bouwkundige termen, verklarend woordenboek der westerse architectuurgeschiedenis*, bewerkt door F.H.M. Bosch-Kruimel, H. Janse, A.F.E. Kipp, N.C.G.M. van de Rijt, E.M. van Thienen, Utrecht/Antwerpen 1986.
- 9 A.R.A., Nassausche domeinraad, Drossaers, tweede deel, inv.nr. 687.
- 10 H.B.M. Essink, De grootscheepse restauratie- en verbouwingswerkzaamheden aan de Graafse burcht tijdens het bewind van Graaf Floris van Egmond, pandheer van de stad Grave en het land van Cuyk, in: Merlet, driemaandelijks blad van het streekarchivariaat land van Cuyk VI (1970), 18.
- 11 A.R.A. Brussel, archieven van de Rekenkamers, nr. 26433. In: H.B.M. Essink, De grootscheepse restauratie- en verbouwingswerkzaamheden aan de Graafse burcht tijdens het bewind van Graaf Floris van Egmond, pandheer van de stad Grave en het land van Cuyk, in: Merlet, driemaandelijks blad van het streekarchivariaat land van Cuyk VI (1970), 48-50.
- 12 A.R.A., Nassausche domeinraad, Drossaers, tweede deel, inv.nr. 687.
- 13 Ibidem.
- 14 Ibidem.
- 15 Ibidem.

BIJLAGE

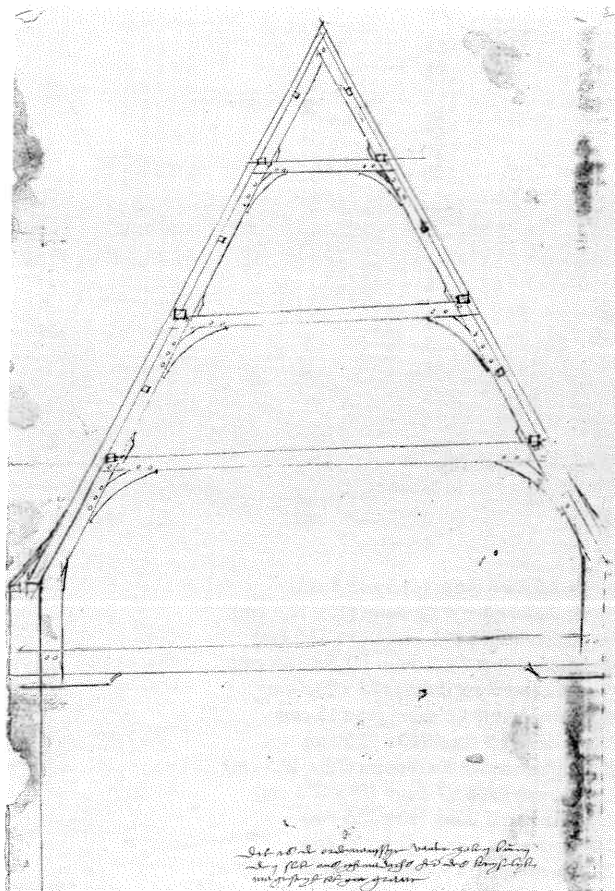
De bestekken van Wouter de Cock, Grote Zaal

Dat navolghent is de ordenanssye vander timmeringhen vander groten zalen binnen den slote ons ons ghenadigs heren des keyzerslyken majesteyt als stathouder myn here grave van buren binnen der stat tot ghrave inder manier als hier na volcht

Item inden ersten is dese zale wyt binnen muren xxxviii (= 38) voeten ende is lanck binnen muren lxxii (= 72) voeten

Item int bryde van desen vorscreven salmen bedylen vi (= 6) balcken ende twe stryckhouten war af dat men nemen ende in verwerken sal de balcken die aldaer als nu lighen inde vorscreven zale tot behoef vander ersten staghen ende moeten dar toe ghelevert syn twe stryckhouten lanck naeden heys vanden werken ende sullen groot syn vii (= 7) duymen dicke ende ix (= 9) duymen hooghe ende moeten ghelevert syn ten scherpen kante.

Item op deze balcken ende fyleren salmen op dylen de ribben op ix (= 9) duymen na een den anderen ende sullen worden reys inghelaten op hare vorloeven met halven wuesteren (= Wuwestert, zwaluwstaartverbinding) ende met goeden palmen (= lippen?) alsoe dat behort ende sullen dese rubben lanck syn naden heys vanden werke ende sullen groot syn iiiii½ (= 4½) duymen vierkante ende moeten al syn ghelevert goet ende ghene ten scherpen cante sonder reysschelicheyft oft quad weren oft ollem wit oft root ende moet dese stage al toe gheleet syn met goeden schonen droghen eyken berde (= vloerdelen) alsoe dat behort ghe-

Afb. 4

Bestektekening uit 1544-45 van de kapconstructie op de grote zaal, getekend door Wouter de Cock. Onderschrift: 'Dit is de ordenanssye vander zalen binnen den slote ons ghenadichs here des keyse(r)lyken mayesteyt tot grave'.

A.R.A., Nassause Domeinraad, Drossaers, tweede deel, inv. nr. 687.

daen te zyn ende moet boven effen gheschaeft syn ende effen ghereyt syn van eender dickten ende vast gheleet ende wel ghewrocht ende ghenaghelt alsoe dat behort ghedaen te zyn

Item inde tweste stage salmen bedylen vii (= 7) balcken ende twe stryckhouten als de erste stage welck men moeten leveren sal ende sullen dese balcken lanck syn naeden heys vanden wercken ende sullen groot syn xiii (= 13) duymen dicke ende xvi (= 16) duymen hoghe elck met twe baesschen (= sleutelstukken) de een vanden selven houten ende dander dar op ghepast alser dat behort ende moet dese baesschen dicke syn iii½ (= 3½) duymen ende lanck viii (= 8) voeten ende de stryckhouten sullen lanck syn naden heys vanden wercke en sullen groot syn vii (= 7) duymen dicke ende ix (= 9) duymen hoghe met baesschen als de balcken ende moeten dese balcken ende stryckhouten ghelevert zyn eyken hert schoen om schonen ende geschorst zond ghebreck daer aen te zyne van resysschelicheyft oft roden oft witten ollem oft quade tacken oft quade weeren dar aen te zyne.

Item op dese balcken en stryckhouten salmen bedylen de ribben op vii (= 7) duymen na melkander ende sullen syn rys in ghelaten op heur vorloeven met goeden palmen ende met halven wuesteren ende gewrocht wel ende werckelyck alsoe dat behort ende sullen dese ribben lanck syn naeden heys vanden wercke ende sullen groot zyn iiiii½ (= 4½) duymen vierkant ende moeten ghelevert zyn eyken hert schoen om schonen ende schoen geschaeft alsoe dat behort ende op dese ribben salmen al ter legghen met goeden spreysse (= spreidse) van goeden schonen droghen waghenschotte sonder strepen oft quade tacken daer aen te zyne

Item oick moet dese vorscreven stage al toe gheleet zyn met goeden schonen droghen eyken berde in alder manier als de eerste onderste stage alsoe dat behort ghedaen te zyn naeden heys vanden wercke

Item op tweste stage op de balcken ende stryckhouten sullen in comen staen ghepint de scherstylen (= gebintstylen, krommers) met goeden pinnen ende sal syn iiiii (= 4) voeten verdiepens ende sullen dese scherstylen lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen groot syn ix (= 9) duymen dicke ende xi (= 11) duymen breed scherbalcken (= gebintbalken) ende corbelen vander zelve groten ende moeten ghepint syn in melkanderen ende de corbbelen vort ghesteken op huer tanden ende dar duer ghehort ende ghenaghelt met goeden houten naghelen alsoe dat behort ghedaen te zyn

Item de scherstylen vanden halven ghebonden vor de ghevels sullen ghepint staen inde stryckhouten ende sullen lanck syn naeden heys vanden wercke ende sullen groot syn vii (= 7) duymen dicke ende ix (= 9) duymen breed scherfyleren (= gebintbalk van het halfgebint) ende corbeelen vander selve groten ende moet lanck syn naeden heys vanden wercke ende ghewrocht als vore

Item op de scherbalcken ende scherfyleren salmen op zadelen de rybommen (= floringen) op huer vorloeven ende met wuesteren ende dar op ghehort ende ghenaghelt met goeden houten naghelen alsoe dat behort ende sullen lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen groot syn viii (= 8) duymen vierkant ende al de lasschen van rybommen ende platen sullen lanck syn ii (= 2) voeten ende sullen ghemackt syn met haken (= haaklassen) wel ghevoecht ende dar duer ghehort ghenaghelt met houten ende yseren naghelen

Item tussen bey dese rybommen salmen op de scherbalck ende scherfyler bedylen de ribben op ix (= 9) duymen na een den ander ende sullen half in ghelaten syn op vorloeven met rechten palmen vergherend (= bijeenkomend) op de middelt vanden scherbalcken ende dar op ghehort ende ghenaghelt met houten naghelen ende sullen dese ribben groot syn iiiii (= 4) duymen vierkant al ten scherpen cante ende moet darop al ter gheleet syn met goeden droghen eyken berde alsoe dat behort ghedaen te zyn

Item van onder an dese rybommen sullen in comen steken ghepint de vlegghelbonden (= windschoren) ende onder gheschruet (= geschoord?) teghen de scherstylen op heur tanden ende dar duer ghehort met houten ende ysere naghelen ende sullen dese vlegghelbonden lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen groot syn iiiii (= 4) duymen dicke ende v (= 5) duymen breed

Item op dese scherbalcken ende scherfyleeren sullen in comen staen ghepint de poetstylen (=stijlen van schaargebint) met goeden macken (=houten versterving aan de onderzijde van de gebintstijl, basen?) stande van achter op de rybommen ende sullen lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen groot syn viii (=8) duymen dicke ende x (=10) duymen breed scherbalcken ende corbelen vander selven groten ende sullen de scherbalcken ende corbbelen lanck syn naden heys vanden wercke ende ghewrocht syn als vore ende de poetstylen vanden halven ghebonten sullen lanck syn naden heys vanden wercke vi (=6) duymen dicke ende viii (=8) duymen breed scherfyleeren ende corbbelen vander selver groten ende ghewrocht als voren

Item op dese scherbalcken ende scherfyleeren salmen opzadelen de rybommen als vore ende sullen lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen groot syn vii (=7) duymen vierkant ende moeten ghewrocht syn als vore

Item in elck pant (=stijl van het schaargebint) salmen in wercken een gordel (=gording) in beyden inden ghepint ende vort ghestoken op heur vorloeven ende daer doir ghehort ende ghenaghelt met houten naghels alsoe dat behort ende sullen de gordels groot syn vi (=6) duymen vierkant

Item van onder in dese rybommen sullen in comen stecken ghepint de vlegheibonten met goeden pinnen ende ghekanelert deur het gordel ende de onder gheschruet teghen de poetstylen ende vort gesteken op heur

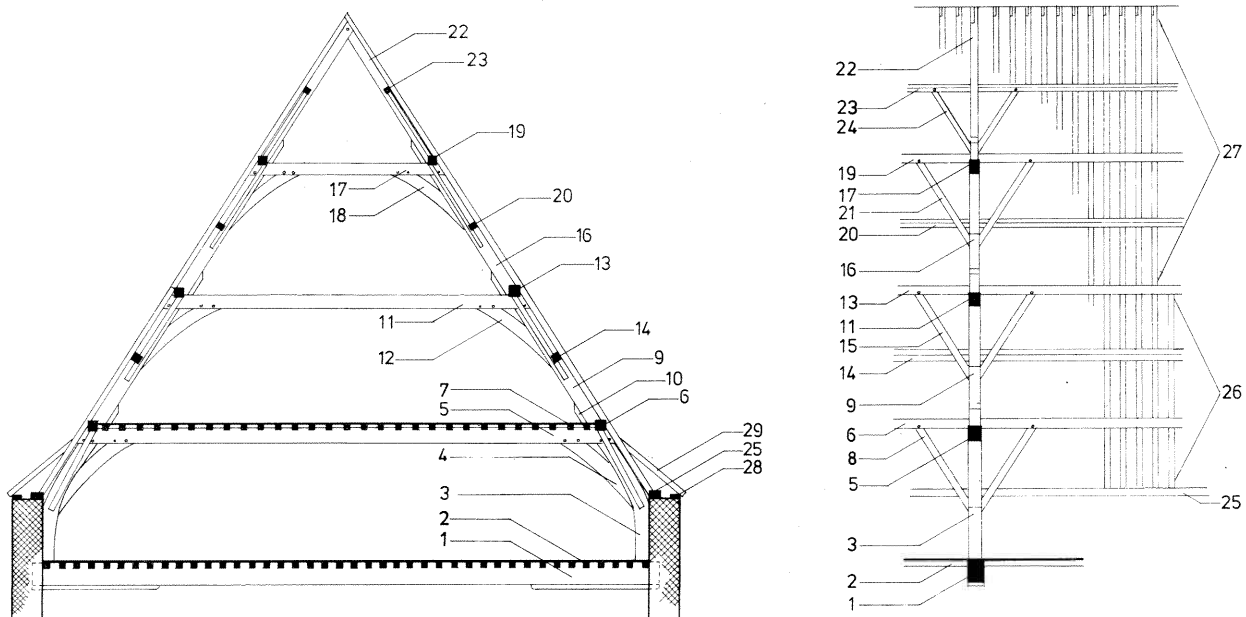
tanden ende dar deur ghehort ende ghenaghelt met goeden houten naghelen ende sullen dese bonden lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen groot syn iiiii (=4) duymen dicke ende v (=5) duymen breed

Item op de tweste schere sullen in de scherbalcken ende scherfyleer op comen staen ghepint de poetstylen als voir ende sullen lanck syn naeden heys vander wercke ende sullen groot syn vii (=7) duymen dicke ende ix (=9) duymen breed scherbalcken ende corbbelen vander selver grote als ghewrocht als vore ende de op de stryckbonden vor de ghevels sullen in comen staen ghepint de poetstylen vanden halven ghebonden ende sullen lanck syn naeden heys vander wercke ende sullen groot syn v½ (=5½) duymen dicke ende vi½ (=6½) duymen breed scherfyleer ende corbelen vander selver grote ende ghewrocht als vore

Item op dese scherbalcken ende scherfyleer salmen op zadelen de rybommen als vore ende sullen lanck syn naeden heys vanden wercke ende sullen groot syn vi (=6) duymen vierkant

Item in elk pant salmen wercken een gordel in beyden inden ghepint op heur vorloeven ende dar doir ghehort ende ghenaghelt met houten naghelen ende sullen groot syn iiiii½ (=4½) duymen dicke ende v½ (=5½) duymen breed

Item van onder in dese rybomen sullen in comen stecken ghepint de vlegheibonden ende ghekanelert duer het gordel ende gheschruet teghen dese poetstylen ende vort ghesteken op heur tanden ende dar deur ghe-

Afb. 5 Reconstructie van de nieuwe balklaag en kap op de grote zaal volgens het bestek van 1544-1545. (tek. H. W. Boekwijt)

- 1 balcken 13 x 16 duim (32,5 x 40 cm), h.o.h. ca 300 cm, met baessen 8 voet lang (ca 240 cm), 3 duim hoog (7,5 cm)
- 2 ribben 4 x 4 duim (10 x 10 cm), tussenafstand 7 duim (17,5 cm)
- 3 scherstylen 9 x 11 duim (22,5 x 27,5 cm), 4 voet verdiepens (ca 120 cm borstweringshoogte)
- 4 corbeelen 9 x 11 duim (22,5 x 27,5 cm)
- 5 scherbalcken 9 x 11 duim (22,5 x 27,5 cm)
- 6 rybommen 8 x 8 duim (20 x 20 cm)
- 7 ribben 4 x 4 duim (10 x 10 cm), tussenafstand 9 duim (22,5 cm)
- 8 vlegheibonden 4 x 5 duim (10 x 12,5 cm)
- 9 poetstylen 8 x 10 duim (20 x 25 cm)
- 10 basen
- 11 scherbalcken 8 x 10 duim (20 x 25 cm)
- 12 corbeelen 8 x 10 duim (20 x 25 cm)
- 13 rybommen 7 x 7 duim (17,5 x 17,5 cm)

- 14 gordel 6 x 6 duim (15,5 x 15,5 cm)
  - 15 vlegheibonden 4 x 5 duim (10 x 12,5 cm)
  - 16 poetstylen 7 x 9 duim (17,5 x 22,5 cm)
  - 17 scherbalcken 7 x 9 duim (17,5 x 22,5 cm)
  - 18 corbeelen 7 x 9 duim (17,5 x 22,5 cm)
  - 19 rybommen 6 x 6 duim (15 x 15 cm)
  - 20 gordel 4 x 5 duim (10 x 12,5 cm)
  - 21 vlegheibonden 3 x 5 duim (7,5 x 12,5 cm)
  - 22 cruynstylen 6 x 7 duim (15 x 17,5 cm)
  - 23 gordel 4 x 5 duim (10 x 12,5 cm)
  - 24 bonden 3 x 4 duim (7,5 x 10 cm)
  - 25 muerplaten 5 x 9 duim (12,5 x 22,5 cm)
  - 26 aenvelders 4 x 4 duim (10 x 10 cm), tussenafstand 8 duim (20 cm)
  - 27 kepers, onderzijde 4 x 4 duim (10 x 10 cm), bovenzijde 3 x 3 duim (7,5 x 7,5 cm)
  - 28 ployplaten 3 x 7 duim (7,5 x 17,5 cm)
  - 29 cleethouten 3 x 4 duim (7,5 x 10 cm)
- Tekening: H. W. Boekwijt.

bort ende ghenaghelt met houten naghelen ende sullen lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen groot syn $\text{iii}\frac{1}{2}$ (= $3\frac{1}{2}$) duymen dicke ende v (= 5) duymen breed

Item op dese scherbalcken ende scherfyleren sullen op comen staen ghepint de cruynstylen met goeden pinnen ende boven ghepint ende gheslypt ende dar deur ghehort ende ghenaghelt met houten naghelen ende sullen groot vi (= 6) duymen dicke ende vii (= 7) duymen breed ende de cruynstylen vanden halven ghebonten sullen lanck syn ende sullen groot syn v (= 5) duymen dicke ende vi (= 6) duymen breed

Item in elck pant salmen in steken ende wercken een gordel als vore ende sullen groot syn iiii (= 4) duymen dicke ende v (= 5) duymen breed ende in elck gordel sullen in comen steken op ii (= 2) voeten naden inde ghepint de bonden ende onder ghescruet teghen de scherstylen op heur tanden ende sullen lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen groot syn iii (= 3) duymen dicke ende iiii (= 4) duymen breed

Item op de symuren sullen op comen ghewrocht lighen de muerplaten ende sullen syn naden heys vanden wercke ende sullen groot syn v (= 5) duymen dicke ende ix (= 9) duymen breed

Item op dese muerplaten sullen in comen steken ghepint de aenvelders (= onderste sporen) op viii (= 8) duymen na melkander ende sullen lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen ghescruet syn boven teghen den twesten stylen ende onder ghenaghelt met houten naghelen ende doir de rybommen ghehort ende doir het gordel ende ghenaghelt met houten naghelen ende boven ten teghen den rybommen met yseren naghelen ende sullen lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen onder groot syn iiii (= $4\frac{1}{2}$) duymen vierkant ende boven ten inde iiii (= 4) duymen vierkant

Item op den twesten ryboim sullen in comen staen ghepint de kepers (= bovenste sporen) vervolghend den aenvelders ende boven ten inde gheslypt ende ghepint ende dar deur ghehort ende deur de gordel ende rybommen ende ghenaghelt met goeden houten naghelen alsoe dat behoort ende sullen dese kepers lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen onder groot syn iiii (= 4) duymen vierkant ende boven ten inde $\text{iii}\frac{1}{2}$ (= $3\frac{1}{2}$) duymen vierkant

Item vor de muerplaten sal op comen ghewrocht de ployplaten (= buitenste muurplaat) ende sullen groot syn $\text{iii}\frac{1}{2}$ (= $3\frac{1}{2}$) duymen dicke ende vii (= 7) duymen breed ende sullen lanck syn naden heys vanden wercke ende dar op sullen comen staen ghepint de cleethouten (= verzwaring aan de voet van het dakspoor, opsettel) ende ghescruet op de aenvelders ende ghenaghelt onder ende boven alsoe dat behoort ende sullen lanck syn naden heys vanden wercke ende sullen groot syn iii (= 3) duymen dicke ende $\text{iiii}\frac{1}{2}$ (= $4\frac{1}{2}$) duymen breed

Item al dat vorscreven salmen maken ende leveren van goeden eyken houtte de cappe ten scherpen cante ende na inhoud der ordnanssien alsoe dat behoort ende sal de werckman hebben tot synen proflyt ende moghen int selve werck verwerken al het hout vande oude cappen alsoe verre alst goet ende gheve is ende na synen streck blyven mach ende moet de oude cape af doen tot synen laste

Item dat vorscreven werck salmen besteden met nederen ende met den vuytghane vander berrender kerssen ende soe wyt op den aldernersten prys in stellen sal die sal hebben vor zynen pallemslach xxxvi (= 36) schillinghe brabans ende elck mere sal doen der ghelycken xxxvi (= 36) schellinghe war af dat de ons ghenadighe here den keyserlyken mayesteyt sal hebben de twe delen tot zynen proflyte ende de vermeder het derdedeel tot zyn proflyt

Item al dat werck sal wel ende loffelyck moeten ghemackt ende ghelevert syn na inhoud van deser ordnanssien ende ter vysietasyen van wercklyden hem dies verstande ende war dar enighebreck in bevonden dat het selve alsoe niet ghedan ende ware dat salmen op den werckman verhalen

Item soe wien dat vorscreven werck sal bleven syn dit sal moeten stellen goede zekre borche aldar de rentmester van grave omt te vreden syn sal ende als dan salmenn den werckman vuyt reyken het terdendel van

den penninghen ghereet naghelende dese comensschap ghedraghen sal ende het tweste deel als het werck half ghedaen syn sal ende het darde ende leste part als het werck sal bevonden syn wel ende loffelyck ghedaen synde.

De stallingen in het voorhof

Dit is de ordenanssyn van enen huysse welck staen sal binnen den slote tot ende huysse van onsen ghenadighen heer den keyserlyken majesteyt tot grave streckende van aen de nie stallinghe tot aenden ouden stal ende is wyt xxx (= 30) voeten binnen mueres ende lank lxxx (= 80) voeten binnen mueres

Item inde bryde van desen vuerscreven huse salmen bedylen vii (= 7) balcken ende twe stryckhouten ende sullen dese balcken moeten groot zyn xii (= 12) duymen dicke ende xiii (= 13) duymen hoghe elck met twe baesschen de een vanden selven houtte ende ander dar op ghehort alsoe dat behoort ende sullen lank syn vii (= 7) voeten iii (= 3) duymen dicke ende de stryckhouten sullen sijn V (= 5) duymen ende IX (= 9) duymen dicke ende ix (= 9) duymen hoghe

Item op de balcken ende stryckhouten salmen op dylen de ribben op x (= 10) duymen nae aen den anderen ende rys inghelaten op hun vorloeven met goeden palmen ende wuersterten alsoe dat behoort ende sullen dese ribben groot zyn iiii (= 4) duymen vierkant ten scherpen kante ende moet dar op al toe ghelevert zyn ende ghesoldert met goeden eyken berde eenen duym dicke

Item op de balcken sullen op comen staen ghepynt de scherstylen met ghoden pinnen ende boven ghepint met scherbalcken ende korbeelen ghepint inde scherbalcken ende scherstylen ende vort ghesteken op heur tanden ende dar deur ghehort ende ghenaghelt met goeden houten naghelen ende sullen de scherstylen groot zyn $\text{vi}\frac{1}{2}$ (= $6\frac{1}{2}$) duymen dicke ende x (= 10) duymen breed ende iiii (= 4) voeten verdiepen scherbalcken ende korbeelen vander selver groten ende lanck naeden heys vanden wercke

Item op de stryckhouten sullen in comen staen de twe half ghebonden vor de ghevels war af dat de scherstylen ende scherfyleren ende corbeelen sullen groot zyn naden heys vanden wercke vyf duymen dick ende vii (= 7) duymen duymen breed ende gewrocht als de ander ghebonden vorscreven

Item op de scherbalcken ende scherfyleren salmen op sadelen de rybommen iii (= 3) duymen dieper op vorloeven ende met wuesterten ende dar deur ghehort ende ghenaghelt met goede houten naghelen alsoe dat behoort sullen dese groot syn naden h(ey)s vii (= 7) duymen vierkant

Item van onder in dese rybommen salmen in steken met goeden pinnen de vleggelbanden ende ghescruet teghen de scherstylen ende vort ghesteken op heur tanden ende sullen groot syn iiii (= 4) duymen dicke ende v (= 5) duymen breed ende lanck naden heys vanden werck

Item op de scherbalcken sullen in comen staen ghepint de poetstylen met macken staende van achter op de rybommen ende boven ghepint inde scherbalcken ende corbeelen dar in gewrocht als vore ende sullen groot syn vii (= 7) duymen duymen dicke ende ix (= 9) duymen breed ende al lanck naden heys vanden wercke ende de stylen vanden halven ghebonden ende scherfyleeren ende corbeelen sullen groot zyn $\text{iii}\frac{1}{2}$ (= $3\frac{1}{2}$) duymen dicke ende vi (= 6) duymen breed ende lanck naeden heys vanden wercke ende gewrocht als voir

Item op de scherbalcken ende scherfyleeren salmen opsadelen de rybommen $\text{ii}\frac{1}{2}$ (= $2\frac{1}{2}$) duymen diepe op heur vorloeven ende met wuesterten ende dar deur ghehort ende ghenaghelt alsoe dat behoort ende sullen groot syn vi (= 6) duymen vierkant

Item in elck pant salmen steken een gordel ghepint in beyden einden inde stylen met goeden pinnen ende vort ghestoken op heur vorloeven ende sullen groot zyn vyf duym vierkant ende van onder in dese ry-

bommen salmen insteken de vleghelbonden ende ghekanelert deur het gordel ende gheschruet teghen de poetstylen ende vortghestecken op heur tanden ende dar deur ghehort ende ghenaghelt met goeden houten naghelen

Item op de scherbalcken sullen in comen staen ghepint de cruynstylen met macken ende boven ghepint ende gheslept ende dar deur ghehort ende ghenaghelt met goeden houten naghelen ende sullen dese stylen groot syn vi(=6) duymen dicke ende viii(=8) duymen breed ende de stylkens vanden halven ghebonden sullen syn iii(=3) duymen dicke ende v(=5) duymen breed

Item in elck pant salmen wercken een gordel als voren ende sullen groot zyn iiiii(=4) duymen dicke ende v(=5) duymen breed

Item op de zymuren salmen wercken de muerplaten binnen rys ende sullen groot syn vyf duymen dicke ende viii(=8) duymen breed ende lanck naeden heys vanden wercke ende de ploeyplate sal syn iii(=3) duymen dicke ende vi(=6) duymen breed

Item op de platen sullen op comen staen ghepint de aenvelders op x(=10) duymen na melkanderen ende boven gheschruet teghen de rybommen wel ghevoecht ende onder ende boven ghenghelt alsoe dat behort ende sullen groot syn iiiii(=4) duymen vierkant ende lanck naden heys vanden wercke ende op de ploeyplaten sullen in voirn staen ghepint de cleeth(outen) op x(=10) duymen na een den ander ghepint ende gheschruet op de aenvelders wel ghevoecht ende ghenaghelt alsoe dat behort ende sullen syn iii(=3) duymen dicke ende iiiii(=4) duymen breed

Item op de onderste rybommen sullen in komen staen ghepint de kepers vervolghend den aenvelders ende boven ghepint ende gheslept ende dar deur ghehort ende deur de rybommen ende gordels ende ghenaghelt met goeden houten naghelen ende sullen dese kepers onder groot syn iiiii(=4) duymen vierkant ende iii(=3) duymen vierkant

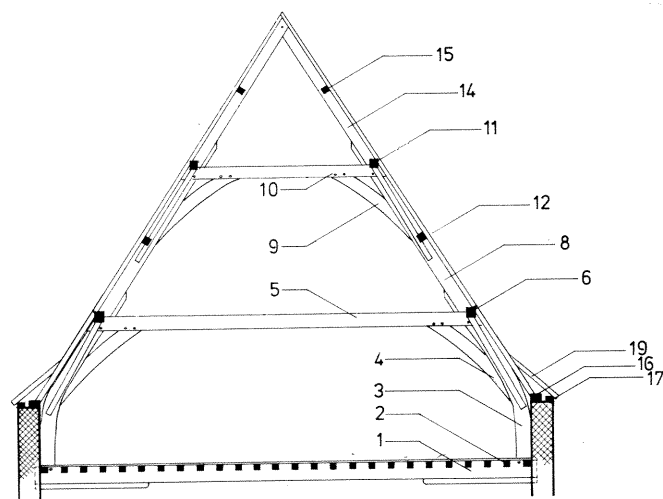
Item al het hout vorscreven moet al ghelevert syn van goeden eyken houten goet ende gheve ende al ten scherpen kante ende alle de lasschen van rybommen ende platen moeten syn ii(=2) voeten lanck ende ghemaeckt met haken wel ghevoecht ende dar deur ghehort met goeden houten naghelen ende ysernen naghelen

Item al dat vorscreven werck salmen besteden met nederen ende vuyt ghanghe vander bernender kers ende alsoe wyt op den ne(der)ersten prys in stellen sal die sal hebben vor zynen pallemslach xxx(=30) schellinghe grote brabantse ende elck m(eer)deren sal doen derghelyk xxx(=30) schellinghe grote brabantse war af dat de vermeerder sal hebben het derde deel tot zynen proffyte ende ons ghenadighe heere den keyserlyken mayestyt de twe delen tot zyner proffyte

Item al dit vorscreven werck moet wel ende werckelyck ghemackt zyn ter vysentesyen van meester werckcluyden hem dies verstaende ende alsoe vordende dar enich ghebreck aen bevonden waer dat het selve werck niet ghemackt ende ghelevert en ware na inhoud der ordnanssien dat salmen verhalen ende doen beter op synen cost ende last oft op syn borghe sonder fraude oft arghelyst

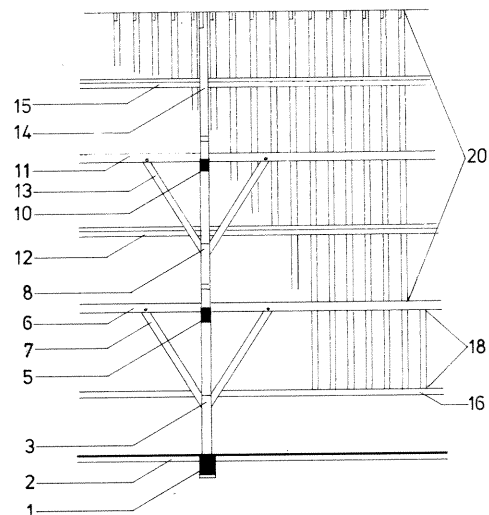
Item alsoe wyen dat vorschreven werck bleven syn zal die sal van stonden aen maeken stellen goede zekere solvante borghe aldar de Rentmester (...) te vreden syn sal ende als sal de rentmester ghehouden syn den werckman vuyt te reyken ende te betalen het derde deel advenant de comanschap bedraghend ende het tweste deel als het vorscreven werck salt ghedaen syn sal ende het leste ende derde payment als het vorscreven werck ghevysentert ende bevonden syn sal wel ende werck wel ende werckelyck ghemackt zynde na inhoud der ordnanssien ende patron dar af ghemackt zynde

Maart 1991

Afb. 6 Reconstructie van de nieuwe balklaag en kap op de stallen in het voorhof volgens het bestek van 1544-1545. (tek. H. W. Boekwijt)

- 1 balcken 12 x 13 duim (30 x 32,5 cm), h.o.h. ca 300 cm, met baessen 7 voet lang (ca 210 cm), 3 duim hoog (7,5 cm)
- 2 ribben 4 x 4 duim (10 x 10 cm), tussenafstand 10 duim (25 cm)
- 3 scherstylen 6 x 10 duim (15 x 25 cm), 4 voet verdiepens (ca 120 cm borstweringshoogte)
- 4 corbeelen 6 x 10 duim (15 x 25 cm)
- 5 scherbalcken 6 x 10 duim (15 x 25 cm)
- 6 rybommen 7 x 7 duim (17,5 x 17,5 cm)
- 7 vleghelbonden 4 x 5 duim (10 x 12,5 cm)
- 8 poetstylen 7 x 9 duim (17,5 x 22,5 cm)

- 9 corbeelen 7 x 9 duim (17,5 x 22,5 cm)
  - 10 scherbalcken 7 x 9 duim (17,5 x 22,5 cm)
  - 11 rybommen 6 x 6 duim (15 x 15 cm)
  - 12 gordel 5 x 5 duim (12,5 x 12,5 cm)
  - 13 vleghelbonden
  - 14 cruynstylen 6 x 8 duim (15 x 20 cm)
  - 15 gordel 4 x 5 duim (10 x 12,5 cm)
  - 16 muerplaten 5 x 8 duim (12,5 x 20 cm)
  - 17 ploeyplaten 3 x 6 duim (7,5 x 15 cm)
  - 18 aenvelders 4 x 4 duim (10 x 10 cm)
  - 19 cleethouten 3 x 4 duim (7,5 x 10 cm)
  - 20 kepers, onderzijde 4 x 4 duim (10 x 10 cm), bovenzijde 3 x 3 duim (7,5 x 7,5 cm)
- Tekening: H. W. Boekwijt.